

To će biti naš odgovor na brze promjene svijeta oko nas. Modeli i metode naših istraživanja, a napose objavljivanja moraju se mijenjati da bismo odgovorili životu oko sebe i da ne dozvolimo da nas stvarnost prestigne i opet gurne u geto.

Ako pronađemo put da ostvarujemo visoke znanstvene i stručne standarde te pronađemo suvremene odgovore na suvremena pitanja – a to su opet pitanja učenja klasičnih jezika u našim školama te pitanje kako doprijeti do javnosti – naći ćemo formulu za nove dosege u našoj struci. LATINA ET GRAECA nastojat će u tim traženjima biti i forum i vodstvo.

Prije svega zbog budućnosti svih nas.

Domagoj Grečl

Homer i Hesiod – glavni izvori za poznavanje grčke religije

*Religije nisu vječne kao ni narodi.
Religija – svaka religija – ima rođenje,
mladost, starost i smrt.*

A. S. Neill¹

Početak: antropomorfni politeizam

SVAKO LITERARNO djelo govori nam nešto i o religiji svoga vremena. Stoga stajališta možemo literarne tekstove svrstati u nekoliko skupina:

- a) *Religiozna literatura.* Pod religioznom literaturom smatraju se različiti liturgijski obrasci, npr. što govori svećenik pri žrtvovanju, kako glase molitve i zahvalnice upućene pojedinom božanstvu. Tu spadaju i himne bogovima koje su ispjevali mnogi pjesnici (npr. Homerske himne, orfičke himne, Kalimahove himne, Sapfine i Alkejeve himne te produkcija korske lirike: Pindar, Bakhilid, Simonid...).
- b) *Kulturni pisci.* Od kraja 4. st. pr. Kr. nastaje naprimjer u Ateni određena literatura o antičkim svečanostima, žrtvenim mjestima, žrtvenim običajima i eleuzinskim misterijima.
- c) *Povjesničari.* Povjesničari nam donose važne vijesti o kultu te izvještavaju o utjecaju religije na povijesna zbivanja.
- d) *Epovi i drame.* Glavni izvori za proučavanje grčke religije ipak su Homerovi i Hesiodovi epovi. I tragičari najčešće u drami opisuju vjeru svoga vremena; komičari pak karikiraju elemente religioznosti.

Religioznost kakvu prikazuje Homer uglavnom se nalazi na stadiju antropomornog politeizma. Religija se u početku javlja iz osjećaja ljudske nemoći, iz osjećaja ovisnosti čovjeka o višim silama. Za razliku od prirodnog animizma, Grci su svemu u prirodi dali ljudski oblik te su čitavu prirodu koja ih je okruživala nastanili božanskim bićima. Grci su, dakle, za razliku od kršćanskog vjerovanja u jednoga boga (monoteizam), vjerovali u egzistenciju svijeta bogova (politeizam). Grčki bogovi nisu kao kršćanski bog bili svagdje prisutni, svemoćni, sveznajući ni beskrajno dobri. Nisu bili etički uzori niti su postavljali ljudima etičke zahtjeve. Ti su bogovi bili od različite važnosti kako na nebu tako i na zemlji te u raznim grčkim gradovima. Posebno je zanimljiva razlika

¹ Alexander Sutherland Neill (1883 – 1973) – engleski pedagog, osnivač internata »Summerhill«.

prema kršćanstvu i monoteističkim religijama: nebo i bogovi nisu savršeni nego su oni odraz čovjeka i ljudskoga društva. Osjećao se jak utjecaj prirodne religije gdje je svakoj prirodnoj sili, svakom udesu, sudbini (npr. nesreća ili sreća) bio dodijeljen jedan bog. Različiti su bogovi imali specifičnu zadaću. Osim bogova, postojali su polubogovi i druga bajoslovna bića, npr. Kentauri, Muze, Nimfe. Nisu postojale nikakve čvrsto zacrtane vjerske dogme koje bi bile zapisane (kao kod kršćana Biblija), niti je postojala ikakva čvrsta organizacija (kao kod kršćana Crkva). Grčka religija nije bila jako orijentirana na zagrobni svijet nego je imala praktično značenje kao garant društvenoga poretka.

Naše znanje o grčkom svijetu bogova potječe od Homera i Hesioda čije su informacije djelomično proturječne. Homerova i Hesiodova djela (*Ilijada*, *Odiseja* i *Teogonija*) danas su izvori za poznavanje grčke mitologije i svijeta bogova.

O prethomerskom svijetu bogova znamo vrlo malo. Grčka je religija bila u početku politeistička i lokalizirana. Nastala je stapanjem religije predgrčkog stanovništva i doseljenih Grka, tj. indoeuropski elementi spojili su se s ostacima predgrčke religije. Tako je nastao kompleks mitova, rituala i drugih vjerskih sadržaja koji nije pokazivao jedinstvene crte. Jedinstvenost kakvu danas poznajemo potječe iz kasnijih vremena. O tome Herodot kaže:

*O podrijetlu svakoga pojedinog božanstva, i jesu li svi oni oduvijek postojali i kako izgledaju, nisu oni [tj. Heleni] donedavno i, da tako kažem, do jučer znali baš ništa. Mislim, naime, da su Hesiod i Homer bili od mene stariji najviše četiri stotine godina i nikako više. Ovi su Helenima prvi stvorili priče o postanku bogova, dali im imena i objasnili božanske počasti i vještine i, najzad, opisali njihove likove. Mislim da su pjesnici za koje se priča da su živjeli prije ovih zapravo živjeli poslije njih.*³

To prožimanje stranih religija s domaćom religijom lijepo se može ilustrirati primjerom o Adonisu kultu. Taj je kult vjerojatno došao s Bliskoga istoka gdje je Adonis bio ljubavnik božice plodnosti Astarte. Centar kulta bio je fenički grad Biblos. Grci Astartu nisu identificirali s Demetrom, božicom plodnosti, nego s Afroditom jer je bila presudna seksualna orijentacija kulta u Biblosu (gdje je prakticirana i ritualna prostitucija). No u grčkom je mitu Adonis ipak povezan s Demetrom. Naime, Demetrina kći Persefona dijeli s Afroditom Adonisu ljubav: Adonis je dio godine kod Persefone u podzemnom svijetu a dio godine kod Afrodite na gornjem svijetu. Da Adonisu kult potječe izvana, vidi se npr. i u Bibliji: u *Knjizi proroka Izaije* spominju se »Adonisovi vrtovi« (*Izaija 17, 9 i d.*). U grčkoj verziji Adonisu kulta znatno mjesto zauzimaju ritualne tužaljke za mrtvim Adonisom. Kod pjesnikinje Sapfe nalazimo potvrdu za Adonisu kult u Afroditinu kultu lezbijskih žena: »Umire, Kiterka, nježni Adonis; što nam je činiti? / Udarajte se, djevojke, u prsa i razderite svoje haljine!« (*Sapfo, Fragment 140. Lobel-Page*). I taj je ritual orijentalan: »I gle, ondje sjedahu žene i oplakivahu Tamuza⁴« (*Ezekiel 8, 14*).⁵

³ Herodot 2, 53. Prema prijevodu M. Arsenića.

⁴ Tamuz je sirijsko ime za Adonisa.

⁵ Primjer o Adonisu kultu donosim prema knjizi O. Murraya *Das frühe Griechenland*, München, 1982, str. 110 – 111.

Kultovi osnovne trijade grčkih bogova – kako ističe ruska povjesničarka Jelena Golubcova⁶ – Zeusa, Atene i Apolona, kao i bogova drugoga stupnja, igrali su važnu ulogu u političkom životu grčkih država. Dovoljno je navesti sljedeći primjer: Apolonov hram u Delfima postao je centar koji je ujedinjavao niz gradova. Za zaštitu svetišta bila je osnovana takozvana Delfijska amfiktionija u koju su ušli predstavnici različitih država. Taj je savez s vremenom prerastao iz religiozne u političku međunarodnu organizaciju. Iz toga se može zaključiti da se je grčka mitologija tokom vremena transformirala, što je utjecalo i na njezinu ulogu u političkom životu. Formiranje grčke religije išlo je paralelno s razvitkom društvenih odnosa, postupnim prijelazom od rodovsko-plemenskog uređenja s njegovim zajedničkim poslovima ka klasnome društvu. Nastankom države, religija je postala sastavni dio službene ideologije.

Homer i Hesiod – tvorci priča o grčkim bogovima

Vjera u bogove nastala je iz osjećaja ljudske nemoći i svijesti da čovjek sam po sebi ne može opstati. On je, dakle, ovisan o višim silama. To su u prvome redu prirodne sile koje je čovjek u početku počeo smatrati bogovima. Karakteristika je grčke religije što svemu u prirodi pridaje ljudski oblik. Takve antropomorfizirane bogove susrećemo već u homersko doba. Sve ljudske osobine i težnje (sklad, red, sreća, ljepota) čovjek daje u obilnoj mjeri svojim bogovima. Upravo po svome nepomućenom blaženom životu – kojemu pripada i besmrtnost – bogovi se razlikuju od ljudi.

Štovanje prirodnih sila razvilo se rano u politeistički svijet bogova. Taj je svijet obuhvaćao velik broj bogova i mnoštvo prirodnih bića niže vrste dijelom demonske prirode, kako nam ih prikazuju očuvani kipovi. Često se miješalo štovanje lokalnog božanstva s polubogovima (herojima), npr. Heraklo. U Homerovim i Hesiodovim pjesmama religiozna je predodžba jako antropomorfizirana i potpuno je razvijena saga o bogovima koji dovode nadčovječno u određeni red. Olimpijski se bogovi pojavljuju kao moćni, besmrtni ljudi, a božja je država na Olimpu uzor ljudskom obliku države.

Kako sam već spomenuo, Herodot pored Homera ističe i Hesioda kao tvorca priča o postanku bogova. No dok su Homerovi epovi vrhunski umjetnička djela koja su od starine svi odreda hvalili, Hesiodova *Teogonija* je zapravo genealoški katalog koji je protkan elementima epskoga stila. Iako manje umjetničke vrijednosti od *Ilijade* i *Odiseje*, *Teogonija* je postala za kasnije naraštaje izvor iz kojega su se crpli podaci o bogovima i postanku svijeta. Ep započinje himnom Muzama, do stiha 115, a »prava« teogonija počinje od stiha 116. Prabića su Kaos i Geja, a Eros je stvaralačka snaga. Slijedi njihovo širenje: od Kaosa potječu Noć i Erebo, a od Noći opet nastaju Dan i Eter; od Geje potječe Nebo (Uran), Gore i More (Pont). Nabrajaju se potomci Geje i Urana, djeca Noći i njezine kćeri Eride, te potomci Geje i Ponta (116-239). Dalje se nabrajaju Pontidi (Nerej, Taumant; Forkin i Keto, 240 – 336), potom Uranidi (Okean ~ Tetija,

⁶ E. C. Голубцова: *Государство и религия в античном мире*, »Вестник древней истории«, 2 (173), Москва, 1985, с. 10 – 11.

Hiperion ~ Teja, Krij, Kej ~ Feba; Kron ~ Reja; Japet = Titani), tu pripadaju i sturki divovi. U stihovima 617 – 819 govori se o borbi s Titanima (titanomahija) te se donosi opis donjega svijeta (čuvari Tartara). Spominju se Kiklopi (501 – 506) te se govori o Tifonu čije je potomke Zeus savladao i postao kralj bogova. U završnom dijelu epa opisuju se Zeusove veze iz kojih potječu drugi Olimpljani, Helijevo rodoslovlje te konačno lista polubogova (heroogonija), tj. veze božica sa smrtnim muškarcima. Dva posljednja stiha zapravo su prijelaz na *Katalog ženâ*.

Od Kaosa, dakle, nastala je Geja, Tartar, Pont i Uran, a od njih potječe, pored ostalih, božanski rod Titana (Kron, Reja, Hiperion, Okean i dr.) koji su u velikoj borbi (Τιτανομαχία) bili pobijedeni od olimpskih bogova. Olimpski su bogovi: Zeus, bog neba i gospodar svijeta, njegova žena (i sestra) Hera, Posejdon, Demetra, Apolon, Artemida, Hermo, Hestija, Ares, Afrodita, Hefest i Atena. Svi bogovi proživljavaju sudbinu koju im je odredila Mojra.

Zatim postoje bezbrojna božanstva i ostale natprirodna bića: Muze, Eros, Nimfe i Satiri, Persefona, Dionis, Pan, Asklepije, Irida; morska božanstva: Protej, Triton, Amfritra, Glauko; potom Kiklopi i Kentauri koji su potomci staroga roda bogova.

Dalje dolaze heroji, ljudi božanskoga podrijetla čija je sudbina određena direktnim općenjem s božanstvima. Sve njih nadmašuje Heraklo.

Služba božja u svetim gajevima sastoji se od molitava, žrtava i čarobnih radnja. Volja bogova može se doznati iz leta ptica, promatranjem utrobe i upitom proročišta. Sagu o bogovima dotjerivali su pjesnici pri velikim panhelenskim igrama kao dio kulta.

Zbog velikog broja mitskih likova dolazi djelomično do proturječnosti u prikazima. Tomu je vjerojatno uzrok i promjena mišljenja zbog dugoga razdoblja odnosno promjena pogleda na svijet. Različitim su prikazima »kriva« i miješanja s drugim narodima.

Grci su se u svemu osjećali ovisni o bogovima, u svemu što su radili i trpjeli bili su u vlasti bogova. Od bogova im dolazi sve dobro i zlo. ...Ἄτη nije tu radi zla, nego da se ispuni sudbina. No Sudbina (Μοῖρα) ograničava i bogovima vlast, ali bogovi nastoje da se ona ispuni. Broj je bogova i božanstava prilično velik. Njih Grci zamišljaju onako kako ih je pjesnička i likovna umjetnost prikazala. Svi su ti likovi uglavnom antropomorfizirani. (Ima nekoliko neljudskih likova, ali su oni ostali iz starine.) Iako se svaki bog u načelu stara za određeno područje ljudskoga života, svaka se zemlja, svaka općina, pa čak i svaka porodica stavljala pod zaštitu jednoga ili više bogova te ih je zazivala bez obzira na pravo područje njihova djelovanja. To dovodi do toga su da mnogi mjesni ili porodični bogovi, u početku posebni bogovi, s vremenom izjednačeni sa srodnim panhelenskim bogovima pa im je njihovo staro posebno ime postalo pridjev; i obratno: jedan bog, iako je imao jedno ime, štovao se u raznim mjestima na razne načine pa je od njegova pridjevka mogao nastati novi samostalni bog.

U početku su Grci gradili žrtvenike (βωμός) pod vedrim nebom – većinom od zemlje i kamenja – te pod prastarim drvećem, na gorskim visinama ili u prirodnim pećinama. Kasnije im dižu hramove. Hramovi su isprva skromna zdanja (četiri zida, jedna prostorija i naprijed dva mala stupa) da bi kasnije postali veličanstvene dvorane okružene stupovima koji zajedno sa zidovima nose krov.

Vjerski obredi, zagrobni život

Govoreći o grčkim bogovima, treba istaknuti neka njihova svojstva.

– *Besmrtnost i blaženstvo*. Bogovi se svojom besmrtnosti (oni su ἀθάνατοι) u prvom redu razlikuju od ljudi (koji su θνητοί). Oni se rađaju, ali ne umiru. (Bogovi čija se smrt, pokop i ponovno ožvljavanje opisuje i slavi nisu grčkoga podrijetla, naprimjer Oziris, Atis.) Blaženstvo bogova očituje se i u njihovoj neovisnosti o smrti, bolesti, brigama i mukama. Oni provode lagodan život (ῥῆα ζῶοντες, kako kaže Homer, *Il.* 6, 138).

– *Moć*. Besmrtnost i blaženstvo uvjetuju još jednu razliku između bogova i ljudi. Bogovi su od ljudi »jači« (οἱ κρείττονες). To »jači« je komparativ a ne superlativ, tj. bogovi su moćniji od ljudi, ali do određene granice. Npr. bogovi mogu ljude liječiti, ali su protiv smrti nemoćni. Pjesnici to konkretiziraju kao sudbinu, usud (μοῖρα, εἰμαρμένη) koja stoji iznad bogova.

Kad se govori o bogovima, može se gotovo bez razlike u značenju reći: θεός τις, οἱ θεοί, τὸ θεῖον, ὁ δαίμων, οἱ δαίμονες, τὸ δαιμόνιον, a da su osnovno značenje i etimologija obje riječi nepoznati. Bogovi mogu biti u jednini, u množini ili egzistirati kao grupa (npr. Zeus, Artemida; Muze, Erinije; Harite, Nimfe, Satiri, Harpije). Neki mogu biti i u jednini i u grupi: Eros – Eroti, Pan – Panisci (Πανίσκοι).

Bogovi su doduše snažniji od ljudi, ali nisu svemoćni. Zamišljeni su u ljudskom obliku. Lijepu sliku o zagrobnom životu pruža nam Homer u 11. pjevanju *Odiseje* (Νέκυια = mrtvačka žrtva). Da bi prizvao mrtve, Odisej na ulazu u podzemni svijet iskopa jamu koju napuni krvlju žrtve. Običaj prinošenja žrtvenih darova potječe iz starih vremena kad se držalo da pokojnici stoje u vezi s ovim svijetom. Homerov čovjek ne očekuje ništa nakon smrti, niti raj niti vječno blaženstvo. Po takvu shvaćanju, duša nakon smrti tijela, nakon pokopa gubi svaku vezu sa svijetom živih. Duša neoštećena ostavlja tijelo te kao sjena nastavlja živjeti u podzemnom svijetu.

Karakterističan je odgovor Ahilejeve duše Odiseju da je bolje biti i posljednji sluga na zemlji negoli kralj u podzemlju. Odisej kaže Ahilejevoj duši:

»...jer u životu dok bježe, ko boga čašćasmo tebe
...a sada mogućan ovdje si vlastelj
među mrtvacima...«⁷

A Ahilej mu odgovara:

»Nemoj, Odiseju dični, što umriješ tješiti mene;
jer bih volio biti i težak i služiti drugom
koji svoga nema imutka te od mala živi,
negol' mrtvacima vladat, sa zemlje štono ih nesta!«

Iako Homerova djela spadaju u poeziju, ipak je njegov prikaz religije jedan od najstarijih. Pored antropomorfizma važno je kod Homera uočiti i poredak među bogovima. Homer razlikuje: 1. vrhovni bogovi: Zeus i Hera (božanski bračni par), Posejdon, Atena,

⁷ Stihove iz Homera donosim u prijevodu Tome Maretića.

Apolon, Artemida, Afrodita, Ares, Hermo, za sebe stoje: Had i Helije; 2. veliki bogovi koji su u homerskome svijetu samo rubne figure: Hefest, Leta te Demetra i Dionis koji se pojavljuju tek u kasnijem dijelu epa; 3. bogovi pradoba: Uran, Kron, Titani, Geja, Temida, Okean; 4. mala božanstva (javljaju se najčešće u množini): Nimfe, Harite, Nerejide, Erinije, Kere, Muze, Hore, bogovi vjetrova, Sirene. Ovdje treba spomenuti i likove koje je pjesnik stvorio: Ἀλκίη, Ἄτη, Ἔρις, Ἥβη (u Homera služavka bogova), Ὑπνος, Λίται.

Imena Zeus, Hera, Posejdon, Demetra, Hermo jesu autentično grčka; imena Atena i Artemida vrlo su rano, a Apolon, Afrodita i Hefest kasnije su grecizirana. Neki su pridjevci bogova nejasni. Npr. Atena Τριτογένεια – »kod Tritona rođena« (Il. 4, 515) jer se Atena tobože rodila na libijskom jezeru Tritonu, ili se pak misli na stari potok Triton koji od juga utječe u Kopajsko jezero jer je to mjesto osobito slavilo kao postojbina Atenina; Hermo Ἀργεϊφόντης – »ubojica Arga« ili, vjerojatnije, »koji se pokazuje u sjajnom svjetlu, sjajan«, od ἀργής »sjajan« i φαίνειν »na svjetlo izlaziti, pojavljivati se« (Od. 1, 38).

Na više se mjesta spominju hramovi, sveta područja, gajevi i oltari. Npr.

*»...nikada nisam s mnogòveslòm prošao lađom
pokraj prekrasnog tvojeg oltara kad ovamo brođah,
nego ti na svakòm ja pretilinu palih i stegna...«,*

kaže Agamemnon moleći se Zeusu; ili:

*Bi li [tj. pjevač Femije]... do dvorišnog pobjego Zeusa,
velikog boga, i sjeo uz žrtvenik hubavi njegov
na kòm je goveđa stegna Odisej i otac mu žego...*

Ali o svećenicima i svećenicama ne saznajemo mnogo, nešto više kod Trojanaca. Svećenici ne čine neki određeni stalež nego su povezani sa svojim kultom. Također se često spominju svečanosti i redovite žrtve:

*...rikne... kakono ì bìk
znade riknuti vučen kad momci ga oko oltara
gospoda heličkog vuku; zemljòtresac tom se veseli...*

Nekoliko žrtvenih obreda Homer detaljno opisuje:

*...hekatòmbu tad svetu okolo krasno
izrađenoga metnu oltara po redu; izàtog
ruke opràše oni i ječmenog uzeše zrnja...
Pošto se pomole oni i ječmom obaspu žrtvu,
najprije dignu joj vrat pa zakolju, ogule zatim.
Stegana izrežu onda komade i pretilinòm
obvijuju u dva savitka i pokriju mesnim komadma.
Sve to paljaše starac na glavnjama žarkasto vino
lijući; vilice mladi u rukama imahu uza nj.
Kada se spališe stegna, kad utrobe kušàše oni,
razrežu ì drugò sitno i nataknu zatim na ražnje;
pomnjlivo sve ispeku i onda s ražnjeva skinu.
À kad prestanu veće od posla i priprave gozbu,*

*stanu se gostit, i gozbe premàklo se nije im srcu
podjednake; pa žudnju kad za jelom već i za pićem
namire, vrče do vrha dječaci napune vinom
i redom razdijele čàše natočiv ih žrtvenog vina.
Ondje su čitav dan ublaživali gospoda igrom,
lijepo ahejski momci peòn pjevahu slaveć
brànica-boga, a on je u duši veseo slušo.*

Žrtvenu bi životinju iskitili vrcama i vijencima, rogove bi često pozlatili. Tko bi žrtvovao, obukao bi čisto odijelo i stavio na glavu vijenac. Košaricu sa žrtvenim oruđem i kotlić s vodom nosili bi oko žrtvenika, a vodu bi posvetili gorućom cjepanicom sa žrtvenika. Tom bi se vodom svi nazočni poskropili i svatko bi sasuo nešto ječma žrtvenoj životinji na glavu i u vatru. Moleći, nešto bi se dlaka sa čela životinje odrezalo i bacilo u vatru. Nazočni bi se pozvali na svetu šutnju i životinja bi se zaklala. Krv bi se izlila na žrtvenik. Tada bi rasjekli životinju. Dijelove koji nisu za jelo spalili bi bogovima dok bi se drugi dijelovi spremili za jelo. Dok je žrtva gorjela, prelili bi je vinom. Evo kao ilustracija jedan duži citat iz 3. pjevanja Odiseje:

*...i prionu svi oko posla. Junica dođe
s polja, Telèmaha družu junačine iz brze lađe
i jednakoòbokè dođu; pozlatar tàkòđer dođe
mjedeno oruđe noseć, pomagala umještva svoga,
nakovanj noseć i čekić i vješto građena kliješta,
čim sve kovaše zlato; Atena tàkòđer dođe
žrtvu da primi svetu, a Nestor konjanik zlato
da pozlataru, i ovaj optakati vještački stane
junici roge da vidi veseli se boginja žrtvi.
Divni Ehèfròn i Stratij za rogove vođahu kravu,
iz kućè iziđe Aret, u kotliću šarenom cvijećem
noseći za ruke vode, a ù drugòj on je u ruci
košaru nosio s ječmom. Trasimèd, ustrajni ratnik,
s oštrom sjekirom stupi da junicu ubije njome,
Persej pak za krv zdjelu pridrži, a konjanik Nestor
prvi opere ruke i obaspe ječmom, Ateni
moleć se mnogo i dlake u oganj bacajuć s glave.
À kad se pomole svi i ječmom obaspu žrtvu,
onda Nestorov sin Trasimèd, prehrabri junak,
junicu pritjera bliže i sjekirom vratne joj žile
prekine, junica klone, i tada pociknu kćeri
Nestorove i snahe i s njima Euridika žena
čestita, Klimenu kći najstarija. Podignu oni
žrtvu sa zemlje tad širokòstaznè pa je pridrže,
onda je zakolje odmah Pisistrat, glava junaka.
Crna kad krv joj poteče i iziđe duša iz kosti,
brzo je tad rasijeku i izrežu iz nje komade*

stegana, kako valja, a onda to pretilinōm
obviju u dva savitka i pokriju mesnim komadma.
Sve to paljaše starac na glavnjama žarkasto vino
lijuci; vilice mlađi u rukama imahu uza nj.
Kada se spale stegne, kad utrobe kušaše oni,
razrežu i drugō sitno i nataknu zatim na ražnje
i stanu peći u ruku držēci oštrorte ražnje.

U središtu pjesnikove pozornosti je žrtvovanje životinje. Kod svake gozbe i pri posebnim prilikama dobivaju bogovi svoj dio. Moli se, žrtvuje kad god čovjek zatreba božju pomoć. Također se žrtvama nastoji umilostiviti bogove. Javlja se mantika različite vrste koja često završava preziorom:

[Agamemnon] pogleda ljuto na Kalhasa ovo mu veleć:
»Ti mi, zloslutni vraću, još nikad dobra ne reće;
svagda je tebi milo proricati nevolje same,
čestito nikada ništa mi kazo ni svršio nisi!
I sad odluke božje med Danajci javljaš i zboriš
da im daljnōmetni streljač Apōlōn nevolje gradi
štō jā ucjene sjajne za kćerku Hrisovu nisam
primiti htio, jer volim kod sebe je ū kući imat...«

Ili na drugome mjestu:

...kad htjedoše prijeć preko opkopa, dođe im ptica,
orao ptić iz visina i rastavi nalijevo narod,
krvavocrvenu zmiju u pančama golemu nosi,
još se praćakā živa i bojak biti još znade,
ona se savine natrag i orla koji je drži
uz vrat u prsi pecne te orao od bola teškog
na zemlju baci zmiju, usrēd vrevē baci je dolje,
onda zaklikće on i odlēti u uzduh vjetrom.
Zgroziše se Trojanci kad vide blistavu zmiju,
znak egidōnošē Zeusa, gdje leži u srēdini njihovoj.
Tada k Hektoru smjelom Pulidamas stupi i reće:
»Vazda, Hektore, ti u vijeću, kad govorim dobro,
mene nekako kudiš, jer nije dākako pravo
da ja pućanin zborim drugačije i u vijēću
i u boju, već valja da tvoja raste mogućnost.
Ali sada ću reć što se meni najbolje čini.
Nejdimo, s Danajcima za brodove da se borimo;
mislimo, kako će sve se izvršiti ako Trojancem
kada htjedoše prijeć, dolējte ova baš ptica,
orao ptić iz visine i rastavi nalijevo narod
krvavocrvenu zmiju u pančama golemu noseć
živu, al' odmah je baci, još prije no kući se vrati;

nije dospio zmiju da dade dječici svojoj.
Tako se nećemo ni mi povratiti istijem putem
od lādā crnih u redu, pa ako i bedem i vrata
ahejska slomimo silom, te ustupe nama Ahejci,
jer ćemo ostavit mnoge Trojance koje će ljutom
posjeći mjeđu Ahejci za svoje se boreći lađe.
Tako bi nama vrać odgovorio koji u duši
poznaje znamenje dobro, i kojega slušaju ljudi.«
Mrko pogleda njega sjajnōšljemac Hektor i reće:
»Nije mi milo to, Pulidamase, što veliš!
Ta ti se od toga znadeš da dosjetiš boljemu čemu.
Ako l' si doista to od zbilje rekao prave,
onda su pamet tebi pokvarili bogovi sami
kada nam veliš da nam zaboravit Zeusovu valja
odluku, kako se sam privolio, obećo meni;
à ti mi veliš da valja dugōkrilē slušati ptice,
ali se na njih ja ne osvrćem, nē mārīm za njih,
ili nadesno k suncu il' k zori letjele one
ili na lijevū stranu, ka zapadu letjele tamnom.
Nego se svi mi volji pokorimo velikog Zeusa
koji bozima svima i ljudima smrtnima vlada.
Jedna je najbolja ptica: za dōmovinu se borit!«

Ili pak u Odiseji kaže Telemah:

»...niti ću mariti više za proroštva ako mi mati
ū kuću vraća kakvog pozove i pitat ga stane.«

Mrtvaci se uvijek spaljuju; naročito je veličanstvena i istodobno surova posmrtna svečanost u čast Patroklu:

...ostanu ukopnici i drva slagati stanu,
lomaću od sto stopa načiniše ušir i udalj,
navrh lomače metnu mrtvaca u srcu tužni.
Mnoge sporōhodnē vole krivōrogē i mnogē tovne
zaklav pred lomaćom ovce okō njih se zabave mnogo:
sala iz svijuju uzme Ahilej i pokrije njime
dō nogū mrca od glave i okolo klanice složi,
zatim prisloni on uz odar meda i masti
pune dvoušne vrče. Izātoga četiri konja
on visokōvrata brzo na lomaću baci veđma
uzdišuć. Devet je pasa gospodar imao ovaj,
sve razbludnikā, te dva Ahilej zakolje od njih
pa ih ū vatru baci; sinōvā trojanskih vrlih
dvanaest sjeći stane u duši im misleći o zlu;
baci ih ū vatru jaku i gvozdenu, neka ih jede.

Kakav je posmrtni život kod Homera? Umrli prebivaju kao beznačajne sjene i kopije života daleko dolje u podzemnome svijetu:

»...i duše tada
pokojnih ljudi odozdo iz Ereba kupit se stanu...«

Antiklijine riječi iz 11. pjevanja *Odiseje* lijepo ilustriraju što se događa nakon smrti:

»...jer kad smrtnici umru, ovakva je njima sudbina:
žile im kosti više ne drže s mesom, već sve to
njima uništava strašni, siloviti i žarko oganj,
kako njihova duša iz kosti otiđe bijelih,
ali im duša odleti i lepeće na sanak nalik.«

Veliki junaci žive u vječnoj radosti: Heraklo na Olimpu, Menelaj na Elizijskoj poljani; neprijatelji bogova nalaze se u Tartaru.

Nema pobožnosti u sceni Zeus – Tetida – Hera. U prvom pjevanju *Ilijade* riječ je o tome kako je Tetida došla k Zeusu da ga zamoli ne bi li htio pomagati Trojancima da bi Grci vidjeli kako je boriti se bez Ahileja, kakvog je junaka uvrijedio Agamemnon. Tetida dolazi k Zeusu potajno da ih ne vidi zajedno Hera. Zeus se naime pribojava svoje čangrizave žene pa to i priznaje Tetidi:

»Ao nevolje, kako me ti u omrazu s Herom
nagoniš! Ona će mene riječima pogrđnim dražiti,
ta i onako me ona međ besmrtnim bozima vazda
napada veleć u boju da Trojcem sam ja na pomoći.«

I doista, Hera je vidjela kako Tetida razgovara sa Zeusom i napala ga ljutitim riječima. Zeus joj ne ostaje dužan i oštro joj zapovijeda:

»...sjedi i šuti i riječi poslušaj moje:
Pazi da ne bi ti svi pomoći olimpski bozi
mogli kad pristupim k tebi i rukama udarim krutim.«

Svađa završava smiješnom scenom kada šepavi Hefest, želeći pomiriti roditelje, stane natakati bogovima nektar:

Tad on bozima vječnim natakati sladahni nektar
s desne započne strane iz vrča grabeći jednog.
U smijeh udare tada beskonačan blaženi bozi
gledajući Hefesta gdje po kući sopeći brza.

Još je manje božanske uzvišenosti i strahopoštovanja prema bogovima prikazano u 8. pjevanju *Odiseje* u sceni kada je bog Hefest ulovio svoju suprugu u krevetu s Aresom. Da bi sve bilo još ljepše, bog Helije odigrao je ulogu »tužibabe« jer je mužu otkrio ljubavnike. A i bogovi se ismijavaju i zadirkuju Herma ne bi li volio biti na Aresovu mjestu okovan na krevetu uz lijepu Afroditu.

»Nek mi se... tako
zgodi, pa goleme, triput tolike nek veze me stegnu,

à vi me bogovi svi i boginje gledajte tada
kako uz zlaćenu ja Afroditu počivam skupa!«

– odgovara Hermo.

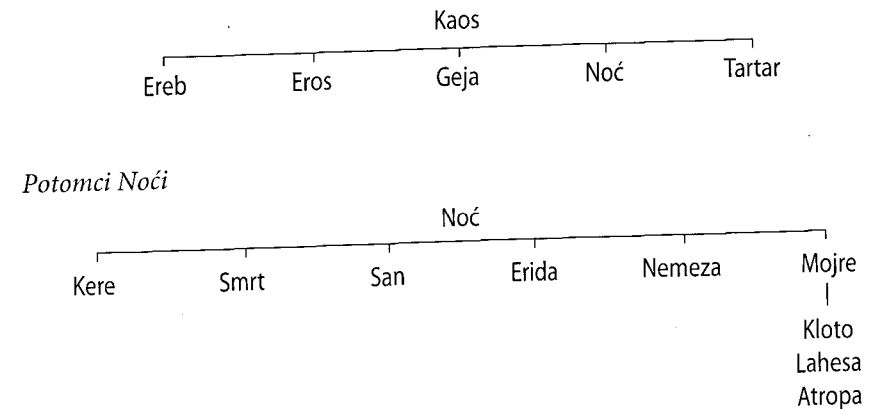
I na koncu nagovaranje boga Posejdona da Hefest pusti uhvaćene ljubavnike. Utjecaj takvoga svijeta bio je velik sve do pobjede kršćanstva. Za prosječno obrazovane bio je Homer uzor kako bogove predstaviti i na kakvo mjesto smjestiti kulturne običaje.

Organizirani svećenički stalež, kao moderni kršćanski kler, u Grčkoj nije postojao, svako je svetište imalo svoje svećenike i svećenice. Muške bogove opslužuju svećenici, a ženska božanstva najčešće svećenice. Svećenik nema nikakvoga političkog utjecaja (kao npr. u Rimu). Svećenička odjeća je najčešće starinska: dugi hiton, vijenac, povež za glavu, štap... Vidioci tumače znamenja, ptičji let i motre žrtve. Hekatomba je velika žrtva (ἐκατόμβη od ἐκατόν »sto« i βους »govedo«; ἐκατόν ovdje znači »velik broj«).

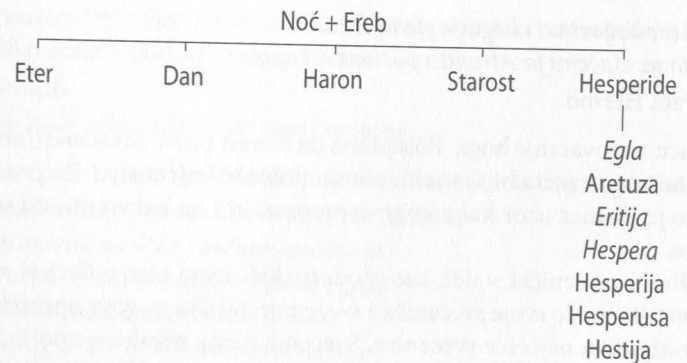
Spomenuo sam neke razlike između grčke religije i kršćanstva. Dodao bih da se grčka religija razlikovala u mnogo čemu i od drugih religija po načinu shvaćanja božanstava. Naprimjer, grčko se shvaćanje religije razlikovalo i od orijentalnoga: dok se u starom Egiptu osjećala hladna udaljenost bogova od ljudi, dok su babilonsko-asirska božanstva u vječitoj opasnoj igri s čovjekom, dok je kod Hebreja bog izazivao strepnju u njihovim dušama, dotle je kod Grka postojao gotovo familijaran odnos prema bogovima. Grk svakom prilikom žrtvuje bogovima i od njih očekuje svakovrsnu pomoć, traži od njih obilje, uspjeh, pobjedu i drugu korist.

Ἡ τοι μὲν πρότιστα Χάος γένητ'...⁸

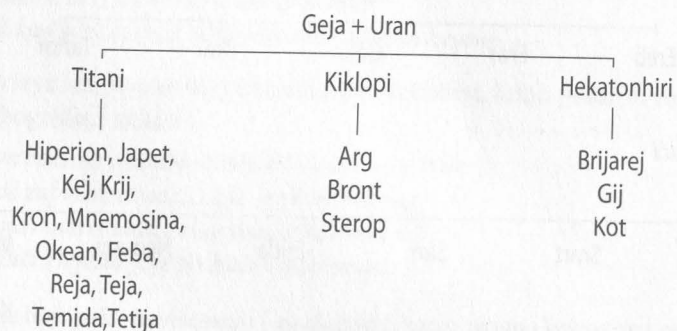
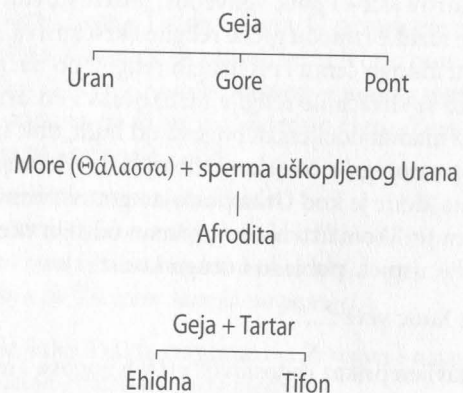
Donosim pojednostavljen prikaz rodoslovlja grčkih bogova i mitoloških bića od Kosa do Zeusa.

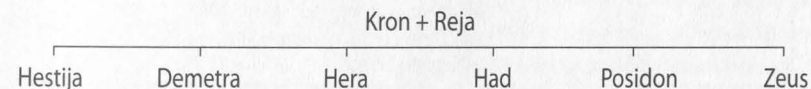
⁸ Dakle, Kaos bi na samom početku... (*Teogonija* 116, preveo B. Glavičić).

Potomci Geje

Potomci Titanâ

Dvanaest olimpskih bogova

Iako se već kod Homera spominju olimpski bogovi (Ολύμπιοι θεοί) odnosno Olimpijani (Ολύμπιοι), on ih ne ograničava brojem. Kasnije se ustalio njihov broj na dvanaest.

Stupanj časti	Grčki oblik imena	Transkribirano i adaptirano ime	Funkcija, rodbinski odnosi s drugim bogovima	Atributi
I	Ζεύς	Zeus	otac bogova; nadležan za munje, gromove i zrak; najmlađi sin Kronov i Rejin; mlađi brat Posejdonov, Hadov, Herin i Demetrin; otac Atenin, Apolonov, Artemidin, Aresov, Afroditin, Hermov, Dionisov, Heraklov itd.	orao, svežanj munja, skeptar (žezlo), ponekad i božica pobjede Nika
II	Ποσειδών	Posejdon	bog mora (ovdje Sredozemno more), potresa i konja; stariji brat Zeusov; sin Kronov i Rejin; oženjen Amfitritom; otac Tritonov; pri podjeli svijeta Zeus je dobio nebo, Had podzemlje a Posejdon more	trozub, bojna kola, dupin

Stupanj časti	Grčki oblik imena	Transkribirano i adaptirano ime	Funkcija, rodbinski odnosi s drugim bogovima	Atributi
III	Ἥρα	Hera	božica braka, obiteljskog života i ženskoga dostojanstva; pomagačica pri porođaju; krajnje ljubomorna žena Zeusova; majka Aresova, Hefestova, Hebina itd.; sestra Zeusova	paun, kukavica, dijamant (kraljevski povež oko glave), šipak
IV	Δημήτηρ	Demetra	božica zemlje, Majka Zemlja; božica poljodjelstva; trostruka božica u različitim manifestacijama: djevojka, majka ili stara žena; neudana sestra i ljubavnica Zeusova; u umjetnosti usko povezana sa svojom kćeri Persefonom i njezinim mužem Hadom; majka Plutova	vijenac od žitnoga klasja i maka, baklja, kotarica s klasjem, labris (dvosjekla sjekira)
V	Ἀπόλλων	Apolon	bog pjesništva, svjetlosti, kuge i proricanja; odvraća miševu od poljskih plodova; kolovođa Muza (Musaget); izjednačen s Febom (bogom sunca); sin Zeusov i Letin; neoženjen, otac Asklepijev; brat blizanac Artemidin	kitara, luk i strijele
VI	Ἄρτεμις	Artemida	djevičanska božica lova i mjeseca (zajedno sa Selenom); kći Zeusova i Letina; sestra blizanka Apolonova (Apolon = bog sunca Helije, Artemida = božica mjeseca Selena); nije se udavala, nije podložna nijednom muškarcu, slobodna i bez djece	strijele i srebrni luk, tobolac, pelin, košuta, mjesecčev srp na glavi
VII	Ἀθηνᾶ	Atena	božica mudrosti, zaštitnica junaka, gradova, ratarstva, umjetnosti i znanosti, zanatstva, (strateškog) rata i mira (Palada); najdraža kći Zeusova (rođena iz glave) i Metidina; djevičanska božica	sova, maslina, egida (v. Il. 5, 738-742), kaciga, koplje
VIII	Ἄρης	Ares	bog razarajućeg rata i bitaka; ljubavnik Afroditin; zakoniti sin Zeusov i Herin; otac Dimosov i Fobosov; ljubavni odnos s božicom ljubavi Afroditom	baklja, pas i jastreb, mač, štit, kaciga
IX	Ἀφροδίτη	Afrodita	božica ljubavi, ljubavnog uživanja i ljepote; adoptivna kći Zeusova (ili kći Zeusova i Dionina); supruga Hefestova	labud, guska, golub, školjka, pojas, zrcalo, mirta, jabuka itd.
X	Ἑρμῆς	Hermo	bog lopovâ, trgovine i putnikâ; glasnik bogova; sin Zeusov i Majin; otac Panov, Dafnisov, Hermafroditov, Abderov i Autolikov	kapa s krilima, sandale s krilima, Hermov štap (štap koji ima krila i obavijen je zmijama), putni šešir

Stupanj časti	Grčki oblik imena	Transkribirano i adaptirano ime	Funkcija, rodbinski odnosi s drugim bogovima	Atributi
XI	Ἥφαιστος	Hefest	bog vulkanâ, vatre i kovačkog umijeća; sin Herin (rođen partenogenezom); majka ga je bacila s Olimpa i otada hrom; da bi ga primirio, Zeusa ga je oženio Afroditom koja ga vara s Aresom	kovački čekić odn. kliješta, bradva, pilos (pustena kapa)
XII	Ἑστία	Hestija	božica vatre na ognjištu i obiteljskog mira i sreće; neudana; ustupila je svoje mjesto u krugu olimpskih bogova Dionisu; najstarija sestra Zeusova	paladij (kip božice Palade Atene koji je Eneja donio iz Troje u Rim; čuvao se u Vestinu hramu)

Prikazao sam uglavnom grčku religiju kako su je opisali Homer i Hesiod. Grčka se religija i dalje razvijala. Kasnije će takvu religiju preuzeti i Rim koji će je na svoj način modificirati te će grčki bogovi »vladati« i dalje pod rimskim imenima. Ta će »vladavina« trajati sve do prodora nove religije – kršćanstva. Konačnom pobjedom nove religije može se smatrati godina 313. kada je rimski car Konstantin tzv. Milanskim ediktom dozvolio slobodu širenja kršćanstva. Uskoro je kršćanstvo postalo vladajućom religijom u Rimskome Carstvu.